

ALEVİLİĞİN YAZILI KAYNAKLARINA YENİ BİR ÖRNEK: “KİTÂB-I MEŞAYİH NÂME MİN TELİFİ SELMÂN FÂRİSİ”

Altuğ ORTAKCI* & Erol KUYMA**

Öz

Alevilik inancına dair öğretiler sözlü kültür ortamının imkânlarından yararlanılarak yüzyıllar boyunca Alevi toplumunun kolektif belleğinin bir parçası olarak aktarılmıştır. Elbette Alevi inancının teolojisi, uygulaması, ritüelleri bu aktarımın şekillenmesine vesile olmuştur. Birikimin sözlü olarak aktarımında Alevi inancının tarihsel arka planında yer alan olaylar ve bu olaylara bağlı olarak ortaya çıkan ezoterik yapı ve ritüeller önemli bir yer tutmaktadır. Tarihsel arka plana bağlı olarak Alevi topluluklarının sır olarak gördükleri ve faş etmekten kaçındıkları bu öğretiler, sözlü kültür ortamında ve topluluğun ritüel odaklı kültürel ve kolektif belleğinde yer ettiği gibi bir süre sonra farklı vesilelerle yazılı kaynaklar hâline de getirilmiştir. Ancak yazılı hale getirildiğinde de yine sözlü kültürde yaşanan mistisizm devam ederek yazılı kaynaklar da çoğunlukla birer kutsal emanet olarak görülüp nesiller boyunca yine sır ve miras olarak saklanmıştır. Aleviliğin yazılı kaynakları ile ilgili bireysel ve akademik çalışmaların özellikle geçtiğimiz otuz yıllık süreçte arttığını söylemek mümkündür. Bu çalışmaların önemli bir kısmı Alevi inancını şekillendiren tarihsel süreçler, dinî ve kültürel birikime dair paradigmlar ve mevcut buyruk, erkannâme, fütüvvetnâme gibi Alevi yazılı belgelerinin, metinlerin değerlendirmesi şeklindeyken bir kısmı da daha önceleri gün yüzüne çıkmamış ve özellikle Alevi dedelerin müstakil kütüphanelerinde olan metinlerin transkribe edilmesi şeklinde ilerlemektedir. Bu çalışmada da Alevi yazılı kaynaklarından biri olan Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârisi başlıklı eser ele alınmıştır. Makalede bahsi geçen eserin genel bir tanıtımı yapıldıktan sonra günümüz Türkçesine aktarılma süreci, içeriği, dil hususiyetleri ve Aleviliğin diğer yazılı kaynaklarıyla benzeşen ve ayrılan yönleri ortaya çıkarılmıştır. Makalede ilk olarak Aleviliğin yazılı kaynaklarına yeni bir örnek olarak görülen Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârisi başlıklı eserin de içinde yer aldığı yazma eser bütün olarak tanıtılmıştır. Yazmanın transkribe edilmesi ile birbirinden farklı üç farklı eserden bir araya getirildiği görülmüştür. Bu eserler Kaygusuz Abdal’a ait *Dil-Güşa* isimli eserin başı ile sonu eksik bir versiyonunu ve Hacı Bektaş Veli’ye ait *Makalat* isimli eserin yine sayfaları karışmış ve eksik bir versiyonunu içermektedir. Eserin genel yapısı incelendiğinde; öncelikle satır düzeni, kelimelerin yazımı, kullanılan imla, sayfaların fiziksel özellikleri, satır altı yönlendirme kelimelerinin bulunup bulunmayışı gibi unsurlar birbirinden farklı üç eserin tek bir mecmuada toplandığını göstermektedir. Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârisi isimli bölüm transkribe edildiğinde müellifine veya istinsah kaydına dair herhangi bir bilgi ile karşılaşılmemiştir. Ancak Kitâb-ı Meşayih’in kelime ve cümle tahlilleri ve kullanılan dili, eserin mevcut buyruk metinleriyle örtüşen konuyu ele alış biçimi eserin 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş dönemi eseri olma ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Kitâb-ı Meşayih bölümü dil ve anlatım özellikleri açısından Eski Oğuz Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi özelliklerini taşımaktadır. Mensur bir eser olan Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârisi muhteva açısından da makalede tartışıldığı üzere Aleviliğin diğer yazılı kaynaklarıyla benzer konuları ele almaktadır. Benzer yanları olmakla birlikte konu bütünlüğü açısından herhangi bir kaynağın eksik ya da kısaltılmış bir örneği olmadığı da açıktır. İçerdiği konular ve konuları ele alma biçimi eserin, diğer Alevi yazılı kaynaklarıyla ve Alevi kolektif belleğiyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, yazılı kaynak, mecmua, Kitâb-ı Meşayih, Selmân Farisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/Türkiye. altugortakci@hitit.edu.tr. ORCID: ORCID: 0000-0001-5797-8470.

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/Türkiye. erolkuyma@hitit.edu.tr. ORCID: ORCID: 0000-0003-1074-9587.

A NEW EXAMPLE OF ALEVI WRITTEN SOURCES: “KİTÂB-I MEŞAYİH NÂME MİN TELİFİ SELMÂN FÂRİSİ”

Abstract

The teachings of the Alevi faith have been transmitted as part of the collective memory of the Alevi community for centuries by utilising the possibilities of oral culture. Of course, the theology, practice and rituals of the Alevi faith have been instrumental in shaping this transmission. The events in the historical background of the Alevi faith and the esoteric structure and rituals that emerged due to these events have an important place in the oral transmission of the accumulation. Depending on the historical background, these teachings, which Alevi communities regarded as secrets and avoided revealing, not only remained in the oral culture environment and in the ritual-oriented cultural and collective memory of the community, but were also turned into written sources on different occasions after a while. However, when they were written down, the mysticism experienced in the oral culture continued and the written sources were mostly regarded as sacred relics and kept as secrets and heritage for generations. It is possible to say that individual and academic studies on the written sources of Alevism have increased especially in the last thirty years. While a significant part of these studies are in the form of historical processes shaping the Alevi faith, paradigms related to religious and cultural accumulation, and the evaluation of Alevi written documents and texts such as commandments, erkannâme, fütüvvetnâme, etc., some of them are in the form of transcribing texts that have not come to light before and especially in the independent libraries of Alevi grandfathers. In this study, the work titled "Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârîsi", which is one of the Alevi written sources and there is no other example in the literature, is discussed. In the article, after a general introduction of the aforementioned work, the process of its translation into today's Turkish, its content, language features and its similarities and differences with other written sources of Alevism are revealed. Firstly, the article introduces the manuscript in which the work titled Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârîsi, which is seen as a new example of written sources of Alevism, is included. After the manuscript was transcribed, it was seen that it was brought together from three different works. These works include a version of Kaygusuz Abdal's Dil-Güşa with a missing beginning and end, and a version of Hacı Bektaş Veli's Makalat with pages mixed and missing. When the general structure of the work is analysed; first of all, elements such as line layout, spelling of words, spelling used, physical characteristics of the pages, the presence or absence of underline direction words show that these three works were written by different authors. When the chapter titled Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârîsi was transcribed, no information about the author or the record of the manuscript was found. However, the word and sentence analyses of Kitâb-ı Meşayih, the language used, and the way the work deals with the subject, which overlaps with the existing command texts, reveal the possibility that the work is a work of the transition period from the 15th to the 16th century. In this sense, Kitâb-ı Meşayih bears the characteristics of the transition period from Old Oghuz Turkish to Ottoman Turkish in terms of language and expression features. Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârîsi, which is a prose work, deals with similar topics with other written sources of Alevism as discussed in the article. Although it has similar aspects, it is clear that it is not an incomplete or abridged example of any other source in terms of subject integrity. The topics it contains and the way it deals with them reveal that the work is directly related to other Alevi written sources and the Alevi collective memory.

Keywords: Alevism, written Source, magazine, Kitâb-ı Meşayih, Selmân Fârîsi.

Giriş

Bu çalışmada Alevi yazılı kaynaklarına yeni bir örnek olduğu düşünülen “Kitâb-ı Meşayih Nâme Min Telifi Selmân Fârisi” başlıklı yazma dil, içerik ve dış yapı bakımından ele alınmıştır. Bu konu ve amaç doğrultusunda eser, son yıllarda Aleviliğin yazılı kaynakları hususunda yapılan çalışmalar odağında bir karşılaştırma yapılarak incelenmiştir. Eserin dil özellikleri de metin merkezli dil araştırmalarında kullanılan yöntemler açısından değerlendirilmiştir. İlgili yazma eserin ilk defa bir bilimsel çalışmaya konu edilmesi ve mevcut Alevi yazılı kaynaklarından farklı bir içeriğe sahip olması konunun özgünlüğünü desteklemektedir.

İnanç merkezli kültürel yapılanmanın odağında söze dayalı gelişen ve sonrasında yazılı metinlerin de katkısı ile sosyal katmanların ortak bilinci haline gelen sistematik bir süreç yer almaktadır. Bu sürecin katmanlar arası bağımlı kuran unsurların başında, gelenek haline getirilmiş ve sınırları hiyerarşik kurallarla çizilmiş korumacı, kendi içinde tavizsiz bir ritüeller silsilesi bulunur. Alevilik inancına dair öğretiler de sözlü kültür ortamının sunduğu imkânlarla yüzyıllar içerisinde aktararak kolektif bir belleğe dönüşmüş, kendi sınırları dâhilinde yazılı kaynaklarını da oluşturarak sosyal bir katmanın temelini oluşturmuştur.

Elbette Alevi inancının teolojisi, uygulaması, ritüelleri bu aktarımın şekillenmesine vesile olmuştur. Birikimin sözlü olarak aktarımında Alevi inancının tarihsel arka planında yer alan olaylar ve bu olaylara bağlı olarak ortaya çıkan ezoterik yapı, mitik anlatılar¹ ve ritüeller önemli bir yer tutmaktadır. Alevi topluluklarının sır olarak gördükleri faş etmekten kaçındıkları bu öğretiler sözlü kültür ortamında ve topluluğun ritüel odaklı kolektif belleğinde yer ettiği gibi bir süre sonra farklı vesilelerle yazılı kaynaklar haline de getirilmeye başlanmıştır. Ancak yazılı hale getirildiğinde de yine sözlü kültürde yaşanan mistisizm devam ederek yazılı kaynaklar da çoğunlukla birer kutsal emanet olarak görülüp nesiller boyunca bir sır olarak saklanmıştır.

Öğretinin, ritüel ve ibadet odaklı olarak “anlatılması” ile yazılı bir metin üzerinden “okunması” elbette birbirinden farklı donanımlar gerektirmektedir. En başta metin haline getirilmiş bilginin bir sonraki nesil tarafından “okunabilmesi” ve “anlamlandırılabilmesi” yeni neslin bu bilgiyi edinebilecek birtakım eğitim süreçlerinden geçmesine bağlıdır. Ancak bahsi geçen yazılı metinlerin Alevi toplumunca sır olarak görülmesi ve paylaşılmaması başta olmak üzere, toplumun etnik veya dinî her müessesinin bir şekilde etkilendiği modernleşme, sanayileşme, kentleşme vb. süreçler mevcut kültürel birikiminin yüzyıllar boyu devam eden sözlü kültüre bağlı aktarım biçimini ve yazılı birikimin “okunmasını ve anlaşılmasını” da zorlaştırmıştır. Dolayısıyla yazılı metinlerin tekrar ele alınarak hem Alevi toplumsal çevrenin faydasına sunulması hem de yazılı belgeler üzerinden yapılacak akademik çalışmalarla Alevi inanç, öğretisi, kurumsallaşma vb. süreçlerin aydınlatılması açısından elzemdir.

Aleviliğin yazılı kaynakları ile ilgili bireysel ve akademik çalışmaların özellikle geçtiğimiz otuz yıllık süreçte arttığını söylemek mümkündür². Bu artış hem popüler hem akademik yayınlardan hem de lisansüstü araştırmalardan takip edilebilir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı Alevi inancını, dinî ve kültürel birikimi şekillendiren paradigmlar ve tarihsel süreçler, mevcut *buyruk*, *erkannâme*, *fütüvvetnâme* gibi Alevi yazılı belgelerinin, metinlerin değerlendirildiği araştırmalardan oluşurken bir kısmı da daha önceleri gün yüzüne çıkmamış ve özellikle Alevi dedelerin müstakil kütüphanelerinde olan metinlerin transkribe edilmesi şeklinde ilerlemektedir.³ Bu çalışmaya konu olan kaynak da dâhil Rıza Yıldırım’ın (2020) *Aleviliğin Yazılı Hafızası* olarak nitelediği birçok eser bulunmaktadır. Doğan Kaplan bu eserleri önem sırasına göre şu şekilde sıralar:

Buyruklar (Menâkıb-ı İmam Cafer-i Sadık, Menâkıb-ı Şeyh Safi, Hutbe-i Duvazdah İmam), Velayetnameler (Hacı Bektaş Veli, Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Baba İlyas-ı Horasani), Hüsniye, Cabbar Kulu, Şerhu, Hutbeti’l Beyan, Noktatu’l- Beyan, Faziletname-i İmam Ali, Maktel-i Hüseyin, Hadikatü’s-Suedâ, Cönk ve Divanlar, Alevi- Bektaşî Nefes ve Deyişleridir (Kaplan, 2019: 93).

Kaplan’ın sıralamasında da görüleceği üzere bu eserler arasında Alevi inanç toplulukları arasında kutsiyeti tartışılmayacak derecede önemli görülen eserlerin başında buyruk metinleri gelmektedir. Alevi öğretisinin aktarılmasında yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere hem sözlü hem de yazılı kültür ortamından faydalanılmıştır. Topluluğun kolektif belleğinin oluşmasında ve aktarılmasında sözlü kültür ortamının

menkıbevi anlatıları olarak bilinen, özellikle Alevi şairlerin dizelerine de ilham olan “Hz. Muhammed’in Miracı, Kırklar Meclisi, Gürh-ı Naci, Gadir Hum vd.” menkıbevi anlatılar ne kadar önemli ise yazılı kültür ortamında da *buyruk metinleri, erkânâmeler, tarikat fütüvvetnâmeleri* bir o kadar önem arz etmektedir. Bu menkıbevi anlatıların ve eserlerin her birinin içerdiği veriler Alevi inanç ve öğretisinin aktarılması açısından değerlidir; ancak çalışmanın sınırları içinde kalmak düşüncesiyle Kırklar Meclisi anlatısı ve buyruk metinleri hakkında kısaca şunlar söylenebilir.

Kırklar meclisi ile ilgili anlatılar temelde Mirac hadisesiyle bağlantılı olarak aktarılmaktadır. Kırklar meclisi ile ilgili ifadeler başta miraçlama, deyiş, deme, nefes, gülbenkler içerisinde sözlü kültür ortamı ürünlerinde hem de buyruk, velâyetnâme, erkânâme gibi yazılı kültür ortamı ürünlerinde kendisine yer bulur. Alevi kolektif hafızasının farklı kültür ortamlarında yaşatmaya devam ettiği bu anlatı Akın’ın ifade ettiği üzere;

“Kırklar Meclisi” ya da doğrudan “Kırklar” adıyla varlık gösterir. Kırklar, gerek tasavvufi ve edebi metinlerde gerekse de halk inanışlarına bağlı uygulamalarda ve gündelik hayatta; kâinattaki işleyişin ve düzenin sağlayıcısı, ermişlerin ve velilerin yol göstericisi, darda ve zorda kalanların yardımcısı, hülâsa görünmeyen, fakat yardım eli sürekli insanların üzerinde olan erenler ve veliler kurumu olarak karşımıza çıkar” (2020: 2).

İlk defa 16. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkmış olan buyruklar ise; Şeyh Safi Buyrukları ve İmam Cafer-i Sadık Buyrukları olmak üzere iki temel başlık altında değerlendirilmektedir. Şeyh Safi Buyrukları Safevilerin Kızılbaşlar üzerinde etkili oldukları 16-18. yüzyıllara ait olup kurgusunda Şeyh Safiyüddin Erdebîli ile oğlu Şeyh Sadrettin Musa’nın diyalogları, İmam Cafer-i Sadık başta olmak üzere On İki İmam vurgusunun yapıldığı ve Şah Hatayi başta olmak üzere çeşitli ozanların nefes ve deyişlerinin yer aldığı eserlerdir. İmam Cafer-i Sadık Buyrukları ise, Safevilerin I. Şah Abbas (ö. 1628) artık devletleşme sürecinin tamamlandığı, Kızılbaşların devlet sisteminden kovulduğu döneme paralel olarak Anadolu’da Safevi etkisinden uzak sadece İmam Cafer kurgusu üzerine telif edilmiş geç dönem buyruklarıdır (Kaplan, 2019: 44).

Buyruk olarak bilinen bu metinler, Alevi inanç, töre, tören ve söylencelerini içermektedir. Yapıttan ilk defa Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar isimli eserinde söz ederek eserin asıl isminin “Menâkıb-ı Evliya” olduğunu söyler (Bozkurt, 2020: 9). Bu çalışmanın esasını teşkil eden el yazması metin ise literatürde bilinen mevcut buyruk metinleriyle ortaklıklar göstermektedir.

“Günümüzde daha çok Alevi nitelemesi ile anılan gelenek, gerek sosyal hayat gerek tarikat hayatı kalıplarındaki dinî yapı olarak “ocak sistemine dayanmaktadır” (Üçer, 2019: 75). Birçok farklı anlamda kullanılmakla birlikte Alevilikte ocak, kendi anlam dünyasında talip, dede, pir ve mürşit ilişkisi içerisinde kurulmuş, bir soy üzerinden devam eden, köken olarak Hz. Ali veya Hacı Bektaş Veli’ye dayandırılan, sosyal hayatın tüm yönlerini içeren bir sosyal organizasyon veyahut kurum olarak tanımlanabilir. Bu anlamda ocaklar, sosyal hayatın dizaynı açısından da son derece işlevsel konumlara sahip olan dini yapılanmalardır (Doğan ve Çelik, 2022: 80). İç sistematığında “işlevlerine ve iş bölümüne göre 1. Mürşid Ocakları, 2. Pir Ocakları, 3. Rehber Ocakları, 4. Düşkün Ocakları” (Yaman, 2011: 56) şeklindeki isimlendirmelerle anılan bu organizasyon sistemi içinde onlarca ocak isminden söz etmek mümkündür.⁴

“Ocaklar, sahip oldukları kerametlerle toplum içerisinde özel bir yere konumlanan, töre hakkında muhafaza ettikleri bilgiyi toplumun hizmetine sunarak geleneğin aktarıcısı niteliği taşıyan, devraldıkları mirası kuşaktan kuşağa aktarmakla sorumlu ve böylece toplumsal bağları koruma işini üstlenmiş kurumlardır” (Kurt-Çal, 2021: 131). Bu bağlamda, Şah İbrahim Veli/Şah Veli ve onun ismiyle anılan Şah İbrahim Veli Ocağı bu çalışmanın ortaya çıkmasında önemli bir yerde durmaktadır. “Anadolu Aleviliğinin sahip olduğu en özgün yanlarından biri olan ocak geleneği içerisinde, Şah İbrahim Veli Ocağı⁵’nın önemli bir yeri vardır. Ocağın merkezi, Malatya’nın Hekimhan ilçesindeki Ballıkaya (Mezirme) köyüdür” (Yıldız, 2012: 128). İlgili literatürde Şah İbrahim Veli Ocağı ile ilgili çalışmaların hem şecere, hilafetname⁶ tarzındaki tarihi belgeler hem ocak dedelerinin müstakil kütüphanelerinde yer alan mecmualar⁷ ve müstakil yazma eserler hem de de sözlü tarih çalışmaları bağlamından arttığı görülmektedir. Ancak yine de Ayaş’ın da ifade ettiği üzere “Şah İbrahim Veli Ocağı, Anadolu Aleviliği, on iki imam geleneğinin büyük bir kolu olarak üzerinde ciddi araştırmalar yapılmayı beklemektedir” (2014: 107).

Diğer yandan Şah İbrahim Veli'nin menkıbevi bir anlatı⁸ odağında birleşerek Çorum Dereköy'de bulunan Kara Direk türbesi ve etrafındaki coğrafyada Şah İbrahim Veli Ocağına bağlı talipleri bulunduğunu söylemek gereklidir. Bu makalede tanıtılacak olan el yazması da Şah İbrahim Veli Ocağı neslinden ve ocağın dedelerinden Arif Demiral⁹'a aittir. Ocak dedelerince bir miras niteliğinde yüzlerce yıl korunmuş ve günümüze ulaşması sağlanmış olan birçok eserden biri olan yazma eserin¹⁰ son mirasçısı/emanetçisi Arif Demiral'dır.

1. Yazma Eserin Fiziki Özellikleri ve İçeriği

Eser, 12x 16.5 cm ebatlarında, iki deri kapak arasında olup sayfaları birbirine karışmış vaziyette birbirinden farklı üç metinden oluşmaktadır. Şirazenin dağıldığı ve sonradan toplandığı anlaşılmaktadır. Çalışmamıza konu olan “Kitâb-ı Meşayih Nâme min Selmân Fârisi” başlıklı bölümün de yer aldığı yazma eserin ilk kısmı 1a-7a varakları arasında yer alan Kaygusuz Abdal'a ait “Dil-Güşa” isimli eserdir. Dil-Güşa'nın giriş kısmı eksik ve sayfaları dağılmış bir parçası bulunmaktadır. Yazma eserde Dil-Güşa ile bağlantılı olan kısım aşağıda birkaç satırına yer verilen şekilde başlamaktadır.

İmdi bu vücudun aslı dört muhalif kısımdandır

Aşikâra görünür oddan yelden sudan

Karşılaştırma yapmak açısından Kazancı'nin 2017 yılında Dil-Güşa metni üzerine hazırladığı yüksek lisans tezine bakıldığında bu kısmın 7a numaralı varak başında yer aldığı görülür. Dolayısıyla metin başındaki 6 varaklı nazımlardan oluşan bölüm ile nesir kısmının başlangıcının da kaybolduğu anlaşılıyor. Daha sonra bu nazım parçaları ile yazmanın muhtelif bölümlerinde karşılaşılsa da bir bütünlüğe sahip değildir. Ayrıca bu bölümde dış kapak muhafazası yıllar içinde saklanma şartlarındaki olumsuzluklar nedeniyle iç sayfalara zarar vermiş ve kapak içi ilk sayfa ile birleşmiştir. 7b'de ise eserden bağımsız, yazma eserlerdeki tipik haşiye veya dua örneklerine benzer notlar bulunmaktadır. Kendisinden önceki ve sonraki sayfalar incelendiğinde bu varaktaki notların yazara değil okuyana ait olduğu yorumu getirilebilir. Çünkü bu kısımda farklı bir el yazısı stili ve eserde işlenen üsluptan farklı bir üslup bulunmaktadır. Daha sonra 8a ile 46a varakları arasında “Kitâb-ı Meşayih Name min Te'lifi Selman Farisi” başlıklı bölüm yer almaktadır. Bu bölüm 8b'de besmele ile başlayıp ve 46b'ye kadar toplamda 38 varaktır.

Tespiti yapılan bu iki eser dışında ayrıca yazmanın 46b ile 126b arasındaki varaklarında ise Hacı Bektaş Veli'nin Makalat¹¹ isimli eserinin bir nüshası bulunmaktadır. Ancak bu kısım bütünlük arz etmemektedir. Çünkü 46b ile birlikte Makalat'a ait olduğu tespit edilen bölümde yazı stili ve satır sayısı değişmektedir. Ancak “Hazâ Kitâbı Makâlât Hacı Bektaş'ül Hazre Sâni Kaddesa'llahu Sırrahu'l- Aziz” başlığının yazılı olduğu varak ancak 82b'de görülmektedir; diğer taraftan yazma eserin sonunda hem Dil-Güşa'ya hem de Makalat bölümlerine ait olduğu anlaşılan yırtık ve kopuk sayfa parçaları da bulunmaktadır.

Kısaca, yazma eserin tamamına yönelik şunlar söylenebilir. Öncelikle satır düzeni, kelimelerin yazımı, kullanılan imla, sayfaların fiziksel özellikleri, satır altı yönlendirme kelimelerinin bulunup bulunmayışı bu üç eserin farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olduğu göstermektedir. Muhtemelen ilk etapta farklı ciltlere sahip olan bu eserler, kaybolmaması için tek bir cilt altında bir araya getirilmiştir. Yazma içerisindeki her bir eserin karşılaştırmalı olarak metin analizi ve tahlili önem arz etmektedir. Ancak yazma eserde Dil-Güşa ve Makalat bölümlerinin bütünlük arz etmemesi, diğer yandan gerek Kaygusuz Abdal'ın Dil-Güşa¹² isimli eserinin gerekse Hacı Bektaş Veli'nin Makalat¹³ isimli eseri üzerinde birçok akademik çalışma yapılmış olmasıyla nedeniyle öncelik çalışmamıza konu olan “Kitâb-ı Meşayih Name min Te'lifi Selman Farisi” başlıklı bölüme verilmiştir. Bu bölüm, yazma eserin bütününden bağımsız bir şekilde kendi içinde numaralandırılmış ve transkribe edilmiştir. Söz konusu bölüm ile alakalı literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Literatürde benzer isimli bir çalışma ile karşılaşılmayınca “Kitâb-ı Meşayih Name min Te'lifi Selman Farisi” başlıklı bölüm transkribe edilmeden önce, isimlendirme ve içerik yönleriyle yazma eser kataloglarında taranmış ve şu sonuçlara varılmıştır:

Tablo 1: Benzer eserlerin araştırılması.

Demirbaş No:	Eser	Yazar	Konu	Dil	Özellikleri
07 Ak 306/2	Mesayilü'r -Rûhban	Selmân el-Fârisî	İslâm Dini- Hulefa-i Raşidîn	Arapça	25 Satır Ölçü: 205x145- 180x130 mm. 181a-182b
15 Hk 58/2	Kıssatu Selman el-Fârisî	Ca'fer es- Sâdık b. Muhamm ed el- Bâkır b. Alî Zeyne'l- Âbidin (80- 148/699- 765)	Arap Dili ve Edebiyatı	Arapça	9 satır Ölçü: 150x95-85x60 mm. 35b-58b
15 Hk 58/1	Kıssatu Selman el-Fârisî		Arap Dili ve Edebiyatı	Arapça	9 Satır Ölçü: 150x95-90x60 mm. 1b-35a
Arundel, Or. 8/9 İngiltere	Kitâb-ı Selmânî		İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar	Türkçe	14-15 Satır Ölçü: 203x127 mm. 140a-144b.
Yz. A 332/4	Risâle-i Selmânile rin Sû'âli ve Cevâbı	İsmâ'il Kâmil b. İsmâ'il Ömer Kankirevî (1281/186 4'te sağ)	İslâm Dini- Tasavvuf ve Tarikatlar	Türkçe	19 satır Ölçü: 217x170- 160x100 mm. 127b-133b Rik'a, Cedit
43 Va 721	Risale-i Selman Pak	Ahmed (Müstensi h)		Arapça	2 yaprak, 36 satır.
06 Mil Yz A 3089/1	Kitâb-ı Meşâyih	Mehmed b. Ömer	İslâm Dini- İslâm Uluları Biyografil eri	Türkçe	200x143 - 155x100 mm. 1b-79b Yaprak 15 satır. Harekeli Nesih

Eserin ismi yazma eserler kataloglarında farklı anahtar kavramlar (Selman, Farisi, Meşayih vb.) üzerinden taratılmış; ancak aynı isimde başka bir esere rastlanılmamıştır. Eserle benzerlik gösterebilen yedi esere ulaşılmıştır. Bu eserlerden altı tanesi Türkiye'de bir tanesi ise İngiltere'dedir. Bu eserlerin açıklamaları ve Kitâb-ı Meşayih ile olan karşılaştırması şu şekildedir.

Demirbaş numarası 07 Ak 306/2 olan eserin yazar bilgisi Selmân el-Fârisî olarak girilen Mesayilü'r-Rûhban isimli eserdir. Ancak metnin Arapça oluşu, satır, varak sayıları ve konusu bağlamında elimizdeki yazma ile karşılaştırıldığında benzerlik taşımamaktadır. Bir diğer eser 15 Hk 58/2 ve 15 Hk 58/1 katalog numaralarıyla kayıtlı Kıssatu Selman el-Fârisî başlıklı eserlerdir. Bu iki eserin de dili yine Arapça olup konu bakımından ise eserler Arap Dili ve edebiyatı üzerinedir. Bu yönleriyle yazmaların eldeki yazma eserle konu bağlamında bir uyumu söz konusu değildir. Diğer bir yazma eser ise İngiltere’de Arundel, Or. 8/9 demirbaş numarasıyla kayıtlı Kitâb-ı Selmânî başlığını taşıyan eser olup konu ve dil bakımından elimizdeki nüsha ile uyumludur. Ancak bu uyumluluk eserin sadece 4 varaktan ibaret olması nedeniyle tutarlılık göstermemektedir. Beşinci eser, 43 Va 721 katalog numarasıyla kayıtlı Risale-i Selman Pak ismini taşıyan Arapça eserdir. 2 varak ve 36 satırdan oluşan metin elimizdeki metinle uyumsuzdur. Altıncı eser, Risâle-i Selmânilerin Sû’âli ve Cevâbı başlıklı, z. A 332/4’te kayıtlı eser olup konusu itibariyle çalışmamıza konu edilen eserle uyumlu olmakla birlikte satır sayısı ve varak sayısı bakımından eksiktir.

Son olarak yedinci eser, 06 Mil Yz A 3089/1’ de kayıtlı Kitâb-ı Meşâyih isimli eserdir ve Mehmed b. Ömer ismine kayıtlıdır. Bu eser İslâm Dini-İslâm Uluları Biyografileri konu ile kayıt altına alınmışken elimizdeki eser daha çok dört kapı kırk makam anlatıları üzerine şekillenmiştir. Esasında elimizdeki eser de İslâm Dini bağlamında değerlendirilebilir. Ancak doğrudan İslâm ulularıyla alakalı değildir. Bu anlamda ismen veya konu bakımından kataloglarda hem isim hem dil hem de konu bakımından bütünlük bir yazma eser ile karşılaşılmamıştır.

2. Kitâb-ı Meşâyih Nâme min Selmân Fârisi

Eserin müellifine ve istinsah tarihine dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak eserin dili ve konusu üzerine yapılan incelemede metnin, 15. Yüzyılın sonları 16. Yüzyılın başlarına ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca eserin mevcut buyruk metinleriyle konuyu ele alış biçimi de örtüşmektedir.

Toplamda 38 varaktan oluşan eserin her bir sayfası harekeli on bir satırdan oluşmaktadır. Varak numaraları olmayan metnin sayfa altlarında takip kelimesi (çoban) bulunmaktadır. Eserin içerik takibi yapılması amacıyla varak numaraları tarafımızdan verilmiştir. Metin kenarlarında herhangi bir haşiyeye rastlanmamıştır. Ayrıca neden yazıldığına dair herhangi bir bilgiye rastlanmayan ve her satırın başında (ط) ve (ي) harfleri bulunmaktadır. Eserin başlığı kırmızı mürekkep ile yazılmış olup metnin geri kalanda büyük oranda siyah mürekkep kullanılmıştır. Bazı yerlerde ise “Hak”, Muhammed Mustafa”, “Hazret”, “Rahmet”, “Allah” vb. kelimelerin yazımında da kırmızı mürekkep kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ancak bu istikrarlı bir şekilde devam etmez. Kimi yerlerde benzer kelimeler siyah mürekkep ile yazılmıştır. Metin bağlamında da kırmızı ile yazılan bu kelimelerin herhangi bir özel vurgusu olmadığı görülür. Kırmızı ile yazılan kelimelerin yazarın kişisel tasarrufu olduğu yorumu getirilebilir.

Temelde tasavvufî bir içeriğe sahip “Kitâb-ı Meşâyih” isimli eserin bölümleri “bab” ya da başlıklarla ayrılmamıştır. Ancak her bir yeni konu bir önceki konu ile ilişkili bir şekilde ele alınmıştır. Eserde dikkat çeken bir anlatım özelliği de buyruk metinlerinin genel karakteristiği olan soru cevap şeklinde bir üsluba sahip olmasıdır. Eserde varak numaralarına göre şu sorulara ve konulara yer verilir:

1b. Selman Faris’e sorular: Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat nedir? 2a. Selman Faris’e sorular: Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat yemişi nedir? Vefa nedir, beka nedir, fakir nedir? (Bağlantılı sorular) 2b. Dervişlik nedir? Hırkanın imanı, kiblesi, guslü nedir? 3a. Tekbir ilk defa kim tarafından söylenmiştir? (Kimden kalmıştır) 3b. Tekbir ile bağlantılı Hz. İbrahim’in Allah’tan çocuk dilemesi. 4a. Hz. İbrahim ve kurban hadisesi ve buradan hareketle tekbirin pir ehline kalması anlatılır. 4b. Fakir nedir? Sorusuna cevap verilmiştir. 5a. Sadaka konusu ele alınmıştır. 5b. Tarikatın hükümleri kaçtır? Tarikatın gerekleri nelerdir, kaç tanedir? Tarikatın kelamı söylenir. Hırkayı kim getirdi? Sorularına cevap verilmiştir. 6a. Fakirliğin en yücüsü, ilerisi nedir? Sorularına cevap verilmiştir. 6b. Bir kişi Fakir evine girerse ona farz, sünnet, vacib nedir? Sorularına cevap verilmiştir ve Gadir Hum olayıyla bağlantılı olarak bir gömlekten baş çıkarma hadisesi anlatılmıştır. 7a. Bir önceki varak ile bağlantılı olarak “Ene Medinetü’l- İlm ve Aliyyün Babuha” hadisesine yönelik açıklamalar bulunur ve baş tıraş edip sakal kesme anlatılır. 7b. Tövbenin çeşitlerinden bahsedilir ve Hırkanın kaç türlü olduğu anlatılır. 8a. Hz. Musa’nın anlatısı yer alır. 8b. Hz. İsa dördüncü kat gökte 40 kalmasıyla ilgili anlatıya yer verilir. 9a. Hırka kimden kime geçtiği ve hırkanın peygamberler ve ulu kişiler

arasındaki yolculuğu aktarılır. 9b. Hırka anlatısı Hz. Ali ile bağdaştırılır. 10a. Hz. Ali, Allah'ın velisi olduğuna yönelik hadis ele alınmıştır. 10b. Hz. Peygamber'in hırkayı dört parçaya bölmeye ve daha sonra hırkanın Hz. Ali'nin elinde birleşmesi anlatılır. 11a. Şeriat, tarikat, marifet, hakikat nedir? Soruları tekrar sorulur ve sonra konu yine hırkaya ile bağdaştırılır. Daha sonra tekrar bu bağlamda fakir nedir? Sorusunun cevabı verilir. 11b. Hz. İbrahim cennetten gelen kuşakla İsmail'in gözünü bağlanması ve sonrasında kuşağın hikâyesi anlatılır. 12a. Bu bölümde kuşağın hikâyesi Kamkam, Samsam, Zülfikar ile bağlantılı olarak devam eder. 12b. Kuşağın hikâyesi, Kamkam ile hizmet beli, Samsam ile aşinalık beli, Zülfikar ile marifet belinin bağlanması anlatılır. 13a. Tarikata giriş ile ilgili bilgiler verilir. Yedi kez fatiha, üç kez ihlas, üç kez salavat getirmekten, makas aldırma, hırka giymekten söz edilir. 13b. Makas kimden geldiği sorusu sorulur? 14a. Makas kimden kime geçtiği anlatılır. 14b. Makas konusu devam eder ve varak sonunda fakirlerin kaç makamı vardır sorusu sorulur. 15a. Fakir makamı 44 olduğu söylenir ve sayılır. 15b. Makamların sayılması. 16a. Bu kitabı kaleme alanın sıfatları ve nerede okunması gerektiği anlatılır. 16b. Erkan şeddini kim tutar? Sorusuna cevap verilir ve bununla bağlantılı olarak Âdem Safiyullah cennetten dünyaya düşmesi ile ilgili bir anlatıya yer verilir. 17a. Tekrar Şed kuşatma ile ilgili hususlara değinilir sonrasında tarikat konusuna geçiş yapılır. 17b. Erkan bağlama anlatılır ve Allhumme salli ala ifadeleriyle 12 imam övgüsüne yer verilir. 18a. Allhumme salli ala ifadeleriyle ve dua devam eder. 18b. Hz. Ali'yle ilişkili dua bölümü vardır. 19a. 12 İmam övgüsü vardır. 19b. Dua, beddua bulunmaktadır.

Eser boyunca farklı hadis ve ayetlerden örnekler verildiği de görülmektedir. Eserin muhtelif yerlerinde anlatımı desteklemek için dokuz ayet bulunmaktadır. Bu ayetler; Tevbe Suresi 60. Ayet. Fetih Suresi 27. Ayet. Tahrir Suresi 8. Ayet. Aras Suresi 23. Ayet. Maide Suresi 55. Ayet. İsa Suresi 111. Ayet. Fecr Suresi 27. ve 30. Ayet. Fetih suresi 10. Ayet. Hel Ata (İnsan Suresi) 1. Ayet: (Bu ayetin sadece ismi geçmektedir).

3. Eserin Aleviliğin Diğer Yazılı Kaynaklarıyla Benzer ve Farklı Yönleri

Genel tanıtımı yukarıda belirtildiği gibi olan eser, Alevi menkıbevi belleğinin aktarıldığı diğer eserler arasında özellikle buyruk metinleriyle içerik ve konuyu ele alma noktalarında benzerlikler göstermektedir. Benzerliklerin başında içerik gelmektedir. Hem buyruk metinlerinde hem de Kitâb-ı Meşayih metninde Dört Kapı nedir? (Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat), Hırka nedir? Fakir Nedir? vb soruların cevapları verilir. Örnek olarak dört kapıya dair sorular şu şekilde tablo halinde gösterilebilir.

Tablo 2. Eserin Diğer Yazılı Kaynaklarla Karşılaştırılması

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (Bozkurt, 184-185, 2020)	Şeyh Safi Buyruğu (Kaplan, 2015, 265)	Kitâb-ı Meşayih Varak 1b.
Senden “şeriat nedir” diye sorarlarsa, Şeriat Muhammed Mustafa Sallallahü Teâla aleyhi vesellem Hazretlerindir. Hakk'ı batıldan seçen ulu kapıdır, şeriat diye cevap ver. (...)	Eğer sorarsalar, “Şeriat nedir, tarikat nedir, marifet nedir, hakikat nedir?” Şöyle cevap ver: “Şeriatım şartım, tarikat terkim, marifet derdim, hakikat merdim.” (...)	Selmân Fâris'e şeriat nedir, tarikat nedir, marifet nedir, hakikat nedir diye sordu. Selmân, şeriat saygıdır, tarikat yenilgidir, marifet gerçeği idrak etmektir, hakikat hak ile vuslat olmaktır. (...)

Kaplan'ın “Tüm Buyruklarda dört kapı kırk makamdan bahsedilmiş ancak kırk makam ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir” (2019, 49). İfadeleri Kitâb-ı Meşayih için de geçerlidir. Eserin farklı bölümlerde dört kapının manası aranırken kırk makam açıklanmaz. Tablo halinde gösterilen örneğe uygun içerikteki benzeşmeler Fütüvvetnâme-i Tarikat isimli eserde de görülür. Örneğin “Tarikatın şartı kaçtır?” sorusuna iki eserde benzer şekilde cevap verir.

Tablo 3. Eserin Diğer Yazılı Kaynaklarla Karşılaştırılması

Fütüvvetnâme-i Tarikat (Aydın, 2011, 65-66)	Kitâb-ı Meşayih Varak 5a.
Fasıl: Eğer sana şu soruyu sorarlarsa; tarikatın kaç şartı vardır. Cevap: Altı şartı vardır. İlk tevbe, ikincisi teslim, üçüncüsü sıdkla yakın olma, dördüncüsü takva ve kanaat, beşincisi rıza ve altıncısı uzlettir. (...)	(...) ol sebebden sorsalar kim ahkam-ı tarikat kaçdur sen ayıt kim altıdur. Evvel ilimdür, ikinci tevbedür ve teslimdür, üçüncü zahiddür, dördüncü taqvadur, beşinci kanaatdur, altıncı uzletdür. (...)

Eserin farklı metinlerle doğrudan benzerlikleri olduğu gibi kısmen benzeşen yönleri de bulunmaktadır. Bu yönler daha çok menkıbevi anlatılar özelinde kendisini gösterir. Alevi kolektif belleğini besleyen; Miraç, Kırklar Meclisi, Gurûh-u Naci, Gadir Hum vb. anlatılardır. Örneğin Gadir Hum olayı olarak bilinen, Alevilikte musahiplik sisteminin ortaya çıkışına yönelik bir anlatı bulunmaktadır. Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin musahib olmasına yönelik olayların şekillendirdiği ve özellikle “aynı gömlekten baş çıkarma” hadisesi ve “Lahmuke lahmi, cismuke cismi, demuke demi, ruhuke ruhi” ifadeleriyle belleklerde yer eden anlatı hem Buyruk metinlerinde hem de Kitâb-ı Meşayih’de yer almaktadır.

Son bir örnek olarak hem Buyruk metinlerinde hem erkannâmelerde hem de fütüvvetnâmelere konuyu açıklama ve ele alma biçiminin Kitâb-ı Meşayih’de de benzer olduğuna yöneliktir.

Tablo 4. Eserin Diğer Yazılı Kaynaklarla Karşılaştırılması

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu (Bozkurt, 2020, 221-222)	Kitâb-ı Meşayih Varak 2b.
Hırkanın imanı nedir, İslam’ı nedir? Hırkanın imanı settarlıktır. Hırkanın İslam’ı temizliktir. Hırkanın dini aşinalıktır. Hırkanın kiblesi nedir? Hırkanın kiblesi pirdür (...)	Senden sorsalar sorsalar kim hırkanuğ imānu nedür ve kiblesi nedür ve gusli nedür ve kelimesi nedür ve farzı nedür namāzı nedür varlığı nedür ve cāni nedür ve kilidi nedür ve cevap vir kim hırkanuğ imāni settārlıkdur ve kiblesi pîr nazarıdur ve gusli hevâ-yi nefsdür (...)

Benzerliklere yönelik örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak içeriğe dair daha ayrıntılı bir tahlil Kitâb-ı Meşayih’in tıpkı metninin de yer alacağı kitapta araştırmacıların istifadesine sunulacaktır.

Farklılıkların temelinde elbette hiçbir eserin içeriği ile doğrudan benzeyen bir örneğin bulunmaması gelmektedir. Yukarıdaki örnekler her bir eserin belli bölümlerinde farklı bağlamlar içinde görülmektedir. Dolayısıyla Kitâb-ı Meşayih isimli eserin içeriğiyle eşleşen bir metin bulunmamaktadır.

Diğer bir farklılık ise Selmân Farisî ismi etrafında şekilleniyor. Selman Farisî Alevi kolektif belleğinin önemli isimlerinden biridir. Hem tarihsel kişiliği hem menkıbevi anlatılardaki rolü hem on iki hizmet içindeki yeri bakımından Alevi yazılı kaynaklarında da kendisine her zaman yer bulmuş bir isimdir. Örneğin, İmam Cafer-i Sadık Buyruğunun son kısmında Buyruğun meydana getirilmesi hususunda Selman Farisî’den şu şekilde bahsedilir. “(Bu kılavuzu) Selman-ı Farisî, Şah’ın kendisinden öykülemiştir. Al-i Abâ’nın soyağacıdır. Bunu Farsça olarak buyurmuştu. Horasan Erenleri Rûm’a ayak bastıklarında Farsçadan Türkçeye çevirmişlerdir ve bunu tarikat erenleri aziz canları gibi saklasınlar. El ele, el Hakka’a! (Bozkurt, 2020, 233). Yine İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda “Kırkların Cemi” anlatısında “Hz. Muhammed: “Ama biriniz eksik, o birinize ne oldu” diye sordu. Kırklar: “O birimiz Selman’dır. Taşraya çıktı. Pars’a gitti. Ama niçin sordun? Selman da burada. Onu aramızda say.” Dediler (Bozkurt, 2020, 25). Şeyh Safi Buyruğu’nda “Hadimlik” ile ilgili bölümde; eğer sorsalar ki, “Hadimlik önce kime geldi? Cevap ver ki, “Hz. Muhammed’e geldi.” “Hz. Muhammed kime verdi?” “Selmân-ı Pâk’e verdi (...) (Kaplan, 2015, 261). Fütüvvetnâme-i Tarikat’ta Selmân Farisî kemerbest anlatısında ortaya çıkar. “Bu işlem bittikten sonra Hz. İmam Ali seccadenin üzerinden kalktı ve Selman Farisî’ye emretti. “Sen de hazır olanlardan ne şekilde istersen bellerini bağla”. (...) (Aydın, 2011, 127). Kısaca Selmân Farisî, Alevi sözlü ve yazılı belleğinin önemli simalarından biridir. Ancak hiçbir eserde doğrudan konuşan, anlatan, sorulara cevap veren niteliğe

bürünmemiştir. Bu anlamda metnin hem başlığında hem de içeriğinde Selmân Farisî başat rol oynamaktadır.

Ayrıca Kitâb-ı Meşayih'in içeriği tamamen nesir biçimde yazılmıştır. Alevi yazılı kaynaklarının birçoğunda nazım ile yazılmış bölümlere yer verildiği görülür. En azından yedi ulu ozandan birkaç örnek bulunur. Kısaca içerik olarak Kitâb-ı Meşayih diğer yazılı kaynaklarla kısmen benzerlikler taşır ancak bu onu bahsi geçen eserlerin kısaltılmış hali veyahut başka bir versiyonu olduğunu göstermez.

4. Eserin Dil Özellikleri

Osmanlı Türkçesinin başlangıcında (16.yy) Eski Oğuz Türkçesinin dil özelliklerinin hemen hemen tamamı devam eder. Bu özellikler 16. yüzyıl sonlarında başlayan ve 18. yüzyıla kadar devam eden bir süreç içinde Bugünkü Türkiye Türkçesini oluşturur (Ercilasun, 2012, 458). Çalışmamıza konu olan eser, dilbilgisel açıdan genel manada Eski Anadolu Türkçesi (EAT) özellikleri göstermektedir. Döneme özgü yuvarlaklaşmaların yanı sıra karakteristik gelecek zaman eki /-IsAr/, mastar eki /-mAklIk/ yine bu dönemde işlek olarak kullanılan /-IcAk/ zarf-fiil eki Eski Anadolu Türkçesinde görülen işaretleyicilerdendir. Metnin EAT dönemine özgü bir diğer özelliği de ünsüz benzeşmesinin bulunmadığı örnekleri barındırmasıdır: *çıkdı 8a/8, giçdi 8a/10, yetdi 8a/11, eyitdi8b/1, çıkdı 8b/4, gitdiği 8b/6, dergâhda 8b/9, sebebden 8b/10, ihtilâf itdiler 9b/5, girçekdür 10a/2, ceşdi 11b/3, hızmetdür 12b/6*

Eski Oğuz Türkçesinde dudak uyumu görülmemektedir. 16. yüzyılın sonlarında başlayan bir geçiş dönemiyle 18. yüzyılda küçük ünlü uyumuna (düzlük-yuvarlaklık uyumu) ulaşılır (Ercilasun, 2012, 459). Metnimizde, düzlük-yuvarlaklık uyumunun görülmediği sözcükler bulunmaktadır: *nedür 2a/1, tekbirdür 3a/2, bizümçün 3b/8, aydur 4a/2, dünyanuy 6a/11, kapusına 7a/3, müridü 7b/1, geldük 7b/9, getürdi 8a/1, benüm 8a/5, sanduğa 10b/2, şabur 11a/6, kitabı 16a/2, gelüb 16a/2, tanıduk 19a/11, gözlerüm 19a/7, sanduğuz 19b/9, itmişüz 19b/10.*

Buradan hareketle metnin en geç 16.yy. ortalarında oluşturulduğu sonucuna ulaşılabilir. Aşağıda metinden hareketle tespit edilen bazı dil bilgisel özellikler sıralanmıştır.

4.1. Eserde görülen yuvarlaklaşmalar

Eski Anadolu Türkçesi'nin belirleyici özelliklerinden biri de kelimelerde ve eklerde görülen yuvarlaklaşmalardır. Bu durumun oluşumunda, dudak ünsüzlerinin (b, m, p, v) ya da Batı Türkçesi'ne geçişte g/g ünsüzlerinin düşmesinin etkisi söz konusudur: *kapusına 7a/3 (kapu<kapıg)*. Eski Türkçe döneminden beri yuvarlak ünlü taşıyan bâzı yapım ekleri, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de bu özelliğini devam ettirir. Bunların yanı sıra kimi kelimelerde herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın yuvarlaklaşmalar da gözlemlenmektedir (Timurtaş, 1976, 334, 335; a.mlf., 2012: 28; Özkan, 2000, 102, 103). EAT döneminde yuvarlak ünlü bulunduran ekler iki grupta değerlendirilmektedir: Eski Türkçede yuvarlak ünlü bulunduran ve bu özelliğini Eski Anadolu Türkçesinde de koruyan ekler; ünlüsü sonradan yuvarlaklaşan ekler (Timurtaş, 1976, 336-337; a.mlf., 2012: 32-36). Metnimizde her iki kategoriye ait örnekleri görmek mümkündür.

a. Yuvarlak ünlü taşıyan ekler

-(y)Up (zarf-fiil eki): *gelüp 16a/2*

+DUr (bildirme eki): *vefâdur 2a/4, bâbıdur 2b/1, toğuzdur 4b/1, tevbedür 5a/9, nedür 11a/1, gerekdür 9b/2*

-DUr (faktifif eki): *göndürmek 16a/8, getürdi (<kel-tür-di) 9b/11, aldurdu 7a/9*

-sUn (emir kipi 3.tk. eki): *maÖlum olsun 13a/11, insün 18b/2*

-dUk (sıfat-fiil eki): *sevdügümi 3a/11*

b. Sonradan (EAT döneminde) ünlüsü yuvarlaklaşan ekler

+(U)m /+(U)mUz (iyelik 1. tek. ve çok. ekleri): *gözlerüm 19a/7, izzetimüzdür 5a/3, didigümüz 2a/7*

+(U)ŋ /+(U)ŋUz (iyelik 2. tek. eki): *şānuŋ çün 18b/9*

+(n)Uŋ (ilgi eki): *tariķatunŋ yimişi, marifetünŋ yimişi 2a/2, Zülfiğārunŋ bâğını 12a/11, hırķanunŋ sırrı*

5b/11, imâmuñ adını 17a/11, Allah teâlânuñ nurından 8a/9, Alinüñ belin 12a/4

+IU (isimden isim yapma eki): dürlü 7b/10, 19a/1

-DUm (görülen geçmiş zaman 1.tek. eki): gördüm 9b/6, eyledüm 3b/7

-DUñUz (görülen geçmiş zaman 2.çok. eki): sanduñuz 19b/9

-DUk (görülen geçmiş zaman 1.çok. eki): geldük 7b/9, gördük 9b/7

-Ur (geniş zaman eki): eydür (<ey-t-ür) 4a/2

-(U)ñ (emir kipi 2.çok. eki): gelün 9b/10

4.2. Ses özellikleri

4.2.1. Ötümlüleşme

d < taydur (<ay-t-ur) 4a/2, dürlüdür (<tür) 7b/10, durdılar (tur-) 9a/1, zekat-dur (<turur) 4b/1, dirler (ti-) 9a/1, degildür (<teğül) 14b/6, dañi (<takı) 5a/6

g < k geldi (<kel-) 3b/2, gittiği (kit-) 8b/6, geydi (gey-<ked-) 8b/4, göge (<kök) 8b/4, gönülden (<könül) 19a/4, gözün (<köz) 11b/4, gerekdür (<kerkek) 9b/2, geçdi (keç-) 10b/2

4.2.2. Sızıcılışma

v < b vardı (<bar-) 3b/4, vireyüm (ber-) 3b/1, severem (seb-) 19a/4, evine (eb-) 3b/9

y < d geydi (gey-<ked-) 8b/4

ñ < k dañi (<takı) 5a/6, 6a/3, 6b/5

4.2.3. Ünsüz Düşmesi

Ø < b nâzil oldu (<bol-) 4b/11, oldısa (<bol-)6b/11, kabul oldu (<bol-)7b/9

Ø < g kapısına (<kapı) 7a/3

4.3. Çekim ekleri

4.3.1. Yönelme durum eki /+A/ (<+GA): baña 3a/11, yolına 4a/3, kuşağa 11b/5, eline 10b/6

4.3.2. Uzaklaşma durum eki /+DAn/: halqdan 2b/4, uçmağdan 11b/3, hâzretinden 17a/4, benden 6b/6

4.3.3. Belirtme durum eki /+I/ ve (+Ø): başını 3b/10, seni 4a/2, saçın 3b/11, ikisin 5a/2, başın 16b/10. Metinde bazı kelimelerde belirtme durumu Arap imlasından kaynaklı hemze ile karşılanmıştır: ħırkaóı 10b/6, duŖāóı7b/8

4.3.4. Vasıta durum eki /+n/:vağtın 8b/6

4.3.5. Gelecek zaman eki /-IsAr/: intiğam alısar 19b/7, olısar 19b/10

4.3.6. Emir 2. tekil şahıs eki /-gIl/: ħurbân eylegil 3b/9, bilgil 16b/4

4.3.7. Zarf-fil eki /-IcAk/: vefât edicek 7b/11, ayet gelicek 10a/6

4.3.8. Master eki /-mAkIlk/: tamah kesmeklikdür, kelâm kesmeklik 2b/4

4.3.9. Cevher fiili: “-er” Batı Türkçesinde “ı” ünsüzü düşerek “i-“ biçiminde yer alır. (i-di<er-di), (i-miş<er-miş) (er-ken)

hediyet gelmiş idi 9b/4, hâtim idi 17a/9, fağirlereyimiş 5a/5, kullara imiş 5a/6, üzerindeyiken 17a/10

4.4. Eserde geçen geleneğe özgü söz varlığı örnekleri

maŖrifet 1a/5, tariğat 2a/2, sırruóllâh 2a/5, dervişlik 2b/2, pır 2b/9, görgüm 3b/7, ħırka 4b/1, veliyullâhlik 4b/6, teslim 5a/9, halğa 5b/4, yoğluk 6a/5, pişvâ 6a/6, fağır 6a/9, mığraz 7a/4, tehlił getir- 7a/5,

erkan-ı maķaśś 7a/9, kelīm 8a/4, pelās 8b/5, iğne 8b/5, tarağ 8b/6, Fur tağı 8a/8, hilŖat 10a/7, sanduķ 10b/2, kuşağ 11b/2, kemend 11b/6, zülfîğār 12a/7, ķamķām 12b/2, śamsām 12b/2, urum abdalları 12b/10, ser ķeşme 14b/6, erkān ihli 17b/1

Sonuç

Makalede Aleviliğın yazılı kaynaklarına yeni bir örnek olduğu düşünölen “Kitāb-ı Meşayih Nāme min Selmān Fārisi” başlıklı eser üzerine bir inceleme yapılmıştır. Mecmuanın transkribe edilmesi ile birbirinden farklı üç farklı eserden bir araya getirildiğı görölmektedir. Bu eserler, makalede ele alınan eserle birlikte Kaygusuz Abdal’a ait Dil-Güşa isimli eserin başı ile sonu eksik bir versiyonunu ve Hacı Bektaş Veli’ye ait Makalat isimli eserin yine sayfaları karışmış ve eksik bir versiyonunu içermektedir. Yazmanın tamamı incelendiğinde sadece Makalat bölümünden önceki varakta bir tarih bulunmaktadır. Bu tarih “Şabanü’l-Muazzam tarih sene 967” (M. 1560) ibaresidir. Yani hicri 967 senesinin Şaban Ayı’dır. Ancak bu tarihin kim tarafından verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca yazma eserin şirazesı dağınık olduğu için tarihin hangi eserle bağlantılı olduğu anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte bu tarihin bir okuyucu tarafından da eklenmiş olma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla bu makaleye konu edilen Kitāb-ı Meşayih bölümünün yazılış tarihi ve yazarı hakkında net bir bulguya rastlanmamıştır.

Eser, dilbilgisel olarak eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bazı özellikleri barındırmaktadır. Bunların başında “eklerde görölen yuvarlaklaşmalar, döneme özgü gelecek zaman eki /-IsAr/, yine bu dönemde işlek olarak kullanılan /-IcAk/ zarf-fiil eki gibi bazı özelliklerdir. Ayrıca eserde dudak uyumuna aykırı kullanımların bulunması eserin Eski Anadolu Türkçesi ile meydana getirildiğini destekler mahiyettedir.

Mensur bir eser olan Kitāb-ı Meşayih muhteva açısından da makalede tartışıldığı üzere Aleviliğın diğeri yazılı kaynaklarıyla benzer konuları ele almaktadır (bkz. Tablo 1, 2, 3) Benzer yanları olmakla birlikte konu bütünlüğü açısından herhangi bir kaynağın eksik ya da kısaltılmış bir örneğı olmadığı da açıktır. Yani istinsah edilmiş bir metin değildir. Yazara dair bir bilgi bulunmama ile birlikte başlığında da görüleceğı üzere telif bir eserdir.

İçerdiği konular ve üslubu eserin, diğeri Alevi yazılı kaynaklarıyla ve Alevi kolektif belleğıyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu eser meydana getirilirken hem yazarın yetiştiğı kültürel bağlam hem de sözlü kültür ortamından edinen birikimlerin içeriğın oluşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 1: Yazma Eserin Ön ve Arka Kapak Görüntüsü

Fotoğraf 2: Kitâb-ı Meşayih ve Makalat bölümlerinin ilk sayfaları.

Sonnotlar:

¹ Mitik yapının en görünür olduğu anlatılardan biri “Kırklar” dır. “Kırklar, yüzyıllardır süregelen bir yola ait ritüelin anlatısıdır. Bu kutsal ve büyüleyici mitik anlatı, Alevi inancının ve ritüellerinin kökenini, tasavvufi sembollar ve remizlerden oluşan sırlı bir dille kuşaktan kuşağa aktaragelmıştır” (Akın, 2020: XI).

² Aleviliğin popüler bir konu olmasının ardında, küreselleşmenin tetiklediği alt kimliklerin kendilerini ifade imkânı bulmaları ve uzun süredir toplumdan yalıtılmış bir şekilde kendi gettolarında yaşam süren toplulukların şehirleşmesiyle gün yüzüne çıkmaları yatmaktadır (Kaplan, 2019: 23). Ayrıca Karakaya-Stump Alevilik çalışmalarındaki artışı şu şekilde açıklar: Türkiye’de kimlik siyasetinin öne çıktığı 1980’li yılların sonu, Alevi kültürel canlanışının ve Alevi tarihine dair yayınların da miladıdır. Esasında Alevilikle ilgili yayınların başlangıç İttihat ve Terakki dönemine kadar gitmektedir ve Cumhuriyet dönemi boyunca da devam etmiştir. Ancak bu tip yayınların sayısı, 1980’lerin sonu ve 90’ların başında kadar artışıyla birlikte, son derece azdır, daha da önemlisi okuyucu kitle arasındaki dolaşımı oldukça sınırlı kalmıştır (2022: 1).

³ 1990’lı yıllardan itibaren Alevi inanç ve kültürünün toplumda görünürlüğünün artması ile birlikte dede ailelerine ait yazılı kaynaklar da gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Alevi inancına ve Alevi dede ocaklarına dair bilgi içeren bu belge ve yazmalar, tarihleri itibariyle on dördüncü yüzyıl sonlarından yirminci yüzyılın ortalarına kadar olan geniş bir zaman dilimine dağılmış durumdadır ve dönemlerine ve türlerine göre Arapça, Türkçe ve Farsça olarak kaleme alınmıştır (Karakaya-Stump, 2012: 363).

⁴ Bu konuda Ali Yaman’a ait (URL 1)’deki liste incelenebilir.

⁵ Bu konuda yapılmış en detaylı çalışma Ocağın şeceresinin de yayınlandığı: Aytaş. G. (2011). *Belgeler Işığında Şah İbrahim Veli Ocağı*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.

⁶ Aytaş. G. “Şah İbrahim Veli ile İlgili Elde Edilen Belge ve Bilgiler Bize Ne Söylüyor?”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi*, s. 95-110, S. 9, 2014.

⁷ Bu konuda son dönemlerde yapılan çalışmalardan biri Ufuk Erol tarafından hazırlanan “Taşradaki

Alevilik Külliyyatına Bir Örnek. Şah İbrahim Veli Ocağı Çorum Kolundan Bir Yazma” başlıklı çalışmadır.

⁸ Bu menkıbevi anlatı temelde “yedi günlük ölüyü diri kılma” hadisesi üzerine şekillenir. Anlatı sözlü kültür ortamında halen canlı bir şekilde yaşamaktadır.

⁹ Arif Demiral Dede, 1970 yılında Çorum Akdam köyünde dünyaya gelmiştir. Çorum’da 50’den fazla köyün dedeliğini yapmaktadır. Arif Dede’nin ataları olan Şah Veli Dede’nin oğlu Şah Hüseyin’in torunları Kurt Ağa, Bağaşa, Bende Ağa ve Gazi Ağa tarihsel süreç içerisinde sırasıyla Ballıkaya, Sivas, Yozgat’ta bulunmuşlar daha sonra Çorum’daki taliplerin yanına gitmişlerdir. İki kardeş Çağşak Evcî Yenikışla köyüne, diğer ikisi de Çorum Dedesli Türkmen köylerine yerleşmişlerdir. Arif Dede bu soydan Bebek Dede ve Bağaşa Dede’nin torunudur (Aytaş, 2011, 8).

¹⁰ Eserin ön ve arka kapak fotoğrafı eklerde sunulmuştur. Bkz: Fotoğraf 1.

¹¹ İlgili bölümün görseli eklerde sunulmuştur. Bkz: Fotoğraf 2.

¹² Bu hususta daha fazla bilgi için bkz: Kaygusuz Abdal (2010). *Dil-Güşâ*, (Yay. Haz. Abdurrahman Güzel), Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları. Kazancı, S. (2017). *Dil-Güşâ*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹³ Bu hususta daha fazla bilgi için bkz: Hacı Bektaş Veli (2019). *Makalat*, (Yay. Haz. Mahmud Esad Coşan), İstanbul: Server Yayınları.

Kaynaklar

- AKIN, B. *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kırklar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020.
- AYTAŞ. G. *Belgeler Işığında Şah İbrahim Veli Ocağı*, Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.
- AYTAŞ. G. “Şah İbrahim Veli ile İlgili Elde Edilen Belge ve Bilgiler Bize Ne Söylüyor?”, *Alevilik- Bektaşilik Araştırma Dergisi*, s. 95-110, S. 9, 2014.
- BOZKURT, F. *Buyruk, İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, İstanbul: Salon Yayınları, 2020.
- DOĞAN, E ve ÇELİK, H. *Kavramlar ve Tasavvufî İzahlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*, İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022.
- ERCİLASUN, Ahmet B. *Türk Dili Tarihi (Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla)*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Erol, U. “Taşradaki Alevilik Külliyyatına Bir Örnek: Şah İbrahim Veli Ocağı Çorum Kolundan Bir Yazma”, *Alevilik- Bektaşilik Araştırma Dergisi*, s. 83-103, S. 27, 2023.
- FÜTÜVVETNÂME-İ TARİKAT*. (Yay. Haz. Osman Aydın). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- HACI BEKTAŞ VELİ, *Makalat*, (Yay. Haz. Mahmud Esad Coşan), İstanbul: Server Yayınları, 2019.
- KAPLAN, D. *Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- KARAKAYA- STUMP, A. “Alevi Dede Ailelerine Ait Buyruk Mecmuaları”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII, Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2012, 361-381.
- KARAKAYA- STUMP, A. *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık (Alevi Kaynaklarını, Tarihini ve Tarih Yazımını Yeniden Düşünmek)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022.
- KAYGUSUZ ABDAL. *Dil-Güşâ*, (Yay. Haz. Abdurrahman Güzel), Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- KAZANCI, S. *Dil-Güşâ*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- KURT, B. ve Çal, İ. “Alevilikte Ocak Geleneği ve Ali Bircivan Ocağı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, Bahar, Sayı 97, ss. 131-150, 2021.
- ÖZKAN, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.
- ŞEYH SAFİ BUYRUĞU. (Yay. Haz. Doğan Kaplan), Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”, *Türkiyat Mecmuası* 18 (1976), 331-368.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- ÜÇER, C. *Anadolu’da Alevî Ocakları ve Grupları*, Ankara: Ankara Okulu, 2019.
- YAMAN, A. “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi* 60 (2011), 43-64.
- YILDIRIM, R. *Geleneksel Alevilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- YILDIZ, H. “Şah İbrahim Veli Ocağı’nın Amasya Yöresindeki İzdüşümleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, 63 (2012), 127-138.

Elektronik Kaynaklar:

- URL 1: “Alevi Ocakları” . (Erişim 11. 15. 2023).
https://www.alevibektasi.eu/yeni/index.php?option=com_content&view=article&id=535%3Aalevi-ocaklar&catid=58%3Aadedeler-ve-ocaklar&Itemid=66